

KAREL MARÁZ

K MOŽNOSTEM VYUŽITÍ PEČETÍ JAKO PRAMENE PRO HERALDIKU NA PŘÍKLADU PEČETÍ STŘEDOVĚKÉ ŠLECHTY NA MORAVĚ V 15. A PRVNÍ ČTVRTINĚ 16. STOLETÍ. PEČETI ŠLECHTICŮ

Pečeti náleží nesporně k nejdůležitějším a nejbohatším pramenům heraldiky. Jejich význam jako pramene ještě podtrhává skutečnost, že se jedná o úřední prostředek a mají tedy právní závaznost. Mezi nejčastější náplň pečetního pole náleží erby – zejména pak u pečetí šlechty, kde erbovní typ jednoznačně převládá. Mnohdy dokonce – zejména pro počátek heraldiky – představuje pečeť jediný doklad erbu vůbec. V takovém případě pak jen musíme litovat skutečnosti, že nám pečeť nemůže vydat svědectví o tinkturách erbu. Pečeti umožňují heraldice sledovat a řešit i četné speciální heraldické otázky, např. vývoj výtvarné stránky erbů, pravidel pro sestavování erbů nebo několika polí v jednom štítu, rozšíření honosných kusů atd.¹

Naše heraldika však bohužel stále ještě nemá dostatečně podchycen ani časový vývoj proměn základních součástí erbů,² byť i na tomto poli – ku prospěchu věci – v nejnovější době přibýly další zpřístupněné prameny.³ Postrádáme proto i širší shrnutí a zhodnocení problematiky, které ovšem bude možné až po dostatečném průzkumu všech heraldických pramenů, včetně právě pečetí.

¹ Přehledně, stručně a výstižně k pečetí jako prameni heraldiky srov. např. K r e j č í k o - v á, Jarmila – K r e j č í k, Tomáš: *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*. Praha 1987, s. 92, B u b e n, Milan.: *Encyklopedie heraldiky*. Praha 1994, s. 382.

² Velice stručně a povšechně především H o š t á l e k, Stanislav: *Vývoj středověkých příleb obrněného jezdeckva v Čechách a na Moravě a jejich používání v heraldice*. In: *Sborník příspěvků II. setkání genealogů a heraldiků*. Ostrava 15.–16. 10. 1983. Ed. K. Müller. Ostrava 1984, s. 70–75, C h r o m ý, Mojmír: *Tvarový vývoj štítu v průběhu 13.–15. století*. In: *Tamtéž*, s. 58–63. Rovněž v příručkách heraldiky najdeme spíše povšechné údaje. Jisté poučení poskytuje i celkem bohatá literatura, která se zabývá dějinami zbroje. Je však nutno říci, že ne všechny typy štítů a příleb do heraldiky pronikly.

³ Za všechny pro 15. a 1. polovinu 16. století srov. zejména výstavní katalogy *Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. Brno. Ed. K. Chamonikola. Brno 1999, III. Olomoucko. Edd. I. Hlobil a M. Perůtka. Olomouc 1999, IV. Opava. Ed. K. Chamonikola. Brno 1999, kde je heraldická složka zastoupena na mnoha v katalogích publikovaných exemplářích sepulkrálních památek, mincí, architektury, deskové malby aj., nehledě již ke speciálním příspěvkům o heraldických památkách a pečetích.

Předložený příspěvek chce poukázat na cennou vypovídací hodnotu pečeti pro heraldiku na příkladu pečeti šlechticů na Moravě v 15. a první čtvrtině 16. století a přinést konkrétní poznatky. Bude přitom vycházet z práce kolegů V. Svěráka⁴ a D. Golkové⁵ i z vlastního výzkumu.⁶ Pozornost obrátím především na typ pečetního obrazu, proměnu typologie štítů a přileb pečeti pánů a nižších šlechticů v postupujícím času a jejich vzájemné srovnání. Pro značné množství pečeti nebylo možno postupovat jinak než metodou vhodně položených sond (u všech tří autorů), která jediná byla možná.⁷ Přesto jsou výsledky zajímavé a první před-

4 Svěrák, Vlastimil: *Pečeti moravských landfrýdů I. poloviny 15. století*. Brno 1982, FF UJEP v Brně, diplomová práce; z jejich výsledků autor publikoval několik článků. Srov. t ý ž : *Pečet' ovlivněná rakouským fenikem*. Folia numismatica 1, 1986, s. 70–71; t ý ž : *Pečeti nejstarších moravských landfrýdů*. Vlastivědný věstník moravský 43, 1991, s. 139–144; t ý ž : *Pečeti nejstarších moravských landfrýdů*. In: IV. setkání genealogů a heraldiků. Sborník příspěvků Ostrava 14.–15. 10. 1989. Ed. K. Müller. Ostrava 1992, s. 121–123.

5 Golková, Darja: *Tři moravské landfrýdy v druhé polovině 15. století z hlediska sfragistického*. Brno 1991, FF MU v Brně, netištěná diplomová práce.

6 Prezentuji zde část výsledků a závěrů z mé doktorandské práce Maráz, Karel: *Pečet' na Moravě na konci středověku a počátku novověku*. (Příspěvek k poznání pečeti olomouckých biskupů a moravské šlechty v období 1471–1526). Brno 2001, FF MU Brno. Jak plyne již z jejího názvu, nezabývala se pouze heraldickou stránkou pečeti šlechticů. Předložený příspěvek je tedy toliko prezentací poznatků dvou dílčích podkapitol. Do doktorandské práce byla zahrnuta pro dané období i většina pečeti z dřívějších diplomových prací a z nich publikovaných drobných článků, pojednávajících o pečetích jednotlivých šlechtických rodů (např. Ligmajer, Jindřich: *O pečetích Pernštejnů*. Brno 1982, FF UJEP Brno, netištěná diplomová práce), které jsem ovšem znovu studoval v originále, proto tyto tituly dále v příspěvku neuvádím.

7 Zatímco V. Svěrákovi a D. Golkové byly sondami pečeti tří landfrýdů, pokusil jsem se – ve výše citované doktorandské práci – o sondu podstatně reprezentativnější, různorodější a širší. Bylo pochopitelně třeba si odpovědně stanovit kritéria pro zmíněnou sondu. Výzkum tak byl veden v archivních fondech moravských klášterů různých řádů a kongregací v Moravském zemském archivu (= MZA) Brno, a to velkých i malých, sídlících ve městech, v předměstích a na venkově a pochopitelně ze všech částí Moravy. Dále jsem prostudoval fond *A 1 Stavovské listiny* v MZA Brno, kde pro mě byly cenným sfragistickým pramenem zejména landfrýdy. Pro větší objektivitu jsem výzkum rozšířil rovněž o archivní fondy MZA Brno, Státní okresní archiv (= SOkA) Břeclav se sídlem v Mikulově. Zde jsem očekával pečeti šlechty sídlící na jihu Moravy, nebo zde alespoň mající příjemce diplomatického a s ním souvisejícího sfragistického materiálu. Taktéž jsem rozšířil výzkum o archivní fondy asi nejvýznamnějšího státního okresního archivu severní Moravy – SOkA Olomouc, kde jsem se soustředil na fondy *Archív města (= AM) Olomouce, AM Uničova, AM Litovle a AM Šternberka*. Do výzkumu jsem pojal rovněž archivní fondy, týkající se Olomouckého biskupství, a sice *Arcibiskupství Olomouc, Metropolitní kapitula Olomouc a Lenní dvůr Kroměříž* ze ZA Opava, pobočka Olomouc. K doplnění prameně sfragistické materie jsem využil také sbírkový fond MZA Brno *G 125 Sběrka typářů, razítek, odlišků a ústřížků s pečetěmi*. Několik citací na pečeti šlechty na Moravě jsem z něj využil, ale nestudoval jsem odlišky, raději jsem sáhl po originálech, což bylo možno díky tomu, že v inventářích fondu je vždy odkázáno na uložení originálních pečeti. Šlechtický typář pro sledované období a vymezení tento sbírkový fond nezahrnuje. Pro získání event. rozšíření počtu především signetů nižších šlechticů jsem zahrnul do výzkumu i některé pečeti z AM Brna, fond *Sběrka listin, mandátů a listů (= SLMAL)*. Naopak velmi málo pečeti by v tomto směru přinesly fondy

stavu o proměně typologie v postupujícím času 15. a 1. čtvrtiny 16. století nám přináší.

Státní oblastní archiv (= SOA) Třeboň, proto jsem je do sondy nakonec nepojal. Zatímco ještě do husitských válek nalezneme badatel v třeboňském archivu dosti slušnou řadu pečeti moravských šlechticů, pro poslední čtvrtinu 15. a 1. čtvrtinu 16. století je jich opravdu minimum. Takto jsem de facto dosáhl pokrytí celé Moravy.

Nevyčleňoval jsem pečeti úředníků do zvláštní části či kapitoly, neboť speciální úřednické pečeti se již v letech 1471–1526 na Moravě nevyskytují. Jedinou jistou výjimkou svého druhu jsou pečeti pánů z Lipé, kteří mají v opisu uveden titul nejvyššího maršálka království českého, ale ani tyto pečeti vlastně nejsou speciální, neboť kromě titulu v legendě a o něco málo větší velikosti se od ostatních osobních hlavních pečeti šlechty neliší. Nadto páni z Lipé tento typář používali i v soukromých záležitostech. Pro pány i nižší šlechtice jsem provedl dělbu sfragistické pramenné materie na *osobní hlavní pečeti* a *signety*. U rodů, které byly ve sledovaném období povýšeny do panského stavu (např. z Ludanic, z Vajtmile, z Žerotína) jsem jejich pečeti až do data povýšení zapracoval do pečeti nižší šlechty, od tohoto data jsem je zahrnul mezi pečeti panského stavu. Do výsledků jsem vždy počítal pouze nejstarší v sondě pro léta 1471–1526 dochované otisky stejného typáře. To znamená že pokud se otisk jednoho typáře opakoval v několika letech po sobě, zahrnul jsem do výsledků práce pouze ten nejstarší. Stalo se tak z toho důvodu, aby nedošlo zbytečně ke zkresení proměny typologie štítů a přílebe v čase zahrnutím bezpečně starších pečeti. Přesto však pochopitelně nelze vždy zaručit, že typář nevznikl před rokem 1471. Celkově jsem vycházel ze 149 osobních hlavních pečeti moravských pánů, 12 jejich signetů, dále pak 137 osobních hlavních pečeti nižší šlechty a 13 jejich signetů. Pokud čtenář níže v článku najde čísla menší než zde uvedená, pak se tak stalo z toho důvodu, že se v některých případech buďto jednalo o pečeti-otisky stejného typáře, takže byl započítán pouze ten nejstarší, nebo fyzický stav dochování pečetního obrazu nedovolil bezpečně určit typ štítu, přílby či přítomnost helmovný korunky. Nutno ale poznamenat, že při výzkumu jsem viděl mnohem více pečeti šlechticů, avšak z jejich charakteru sfragistického i heraldického jsem pochopil, že ten je v zásadě stále stejný, takže by se event. mohla měnit výsledná dílčí čísla, avšak pokud jde o vývojové tendence, ty se jistě měnit nebudou. Proto jsem další pečeti do sondy nakonec nezahrnul. Úpravy a upřesnění výsledků nás tedy v budoucnu čekají především v těch de-cenních, pro která se mi v sondě podařilo shromáždit pouze malé množství materiálu.

Již jsem použil pojmu *osobní hlavní pečeti*. Při jejich definici jsem vyšel z programu Archivní správy Ministerstva vnitra České republiky (= AS MV ČR) *Soupis pečeti, pečetidel a sbírkových odlišek v archivech České republiky* – kde je speciálně pro tento program kategorie s označením „*osobní hlavní pečeti*“ zavedena. Definována je jako „*pečet, která má společné rysy s ohromnou množinou běžných pečeti zpravidla šlechtických, ale i nešlechtických osob v průběhu staletí. Reprezentuje svého vlastníka k zpečetování všech druhů písemností a nemá výše pečetě velká a menší...ani sekretu nebo signetu...Nemusí být pečeti v kanceláři šlechtice ...výlučnou či jedinou...a nebo může být nahrazena postupně jinou osobní hlavní pečeti...Její provedení bývá u šlechtických ...pečeti výtvarně standardní v závislosti na výtvarném slohu. Pečetní obraz bývá... nejčastěji znakový (ve všech variantách)... Jde o pečeti soukromou včetně užití v soukromých kancelářích u významných šlechticů. Srov. H o r a , Josef – R ů ž e k , Vladimír: *Pečetě*. Program pro evidenci a rešerše ze sfragistického materiálu (pečetě, pečetidla, sbírkové odlišky). verze 1.0. Praha 1996, s. 113–114. Terminologické označení osobní hlavní pečeti se mi jevilo jako naprosto nevhodnější. Charakteru sfragistického materiálu sledovaného období odpovídá jistě lépe než označení velká, menší či sekretní pečeti. Totiž velká, menší a sekretní pečeti se u šlechty na Moravě ve sledovaném období nevyskytuje. Jasně vyhraněné zůstaly toliko signety, přičemž z ostatních tří typů se vyvinula pečeti, pro niž se nejlépe hodí právě označení *pečeti osobní hlavní*. S pojmem *hlavní pečeti* pracovala již i G o l k o v á , D.: *Tři moravské landfrídy*.*

Díky diplomové práci V. Svěráka,⁸ zabírající se mj. celkem 130 pečetěmi šlechty na Moravě (5 pečetí zemských úředníků a 125 pečetí ostatních šlechticů) a z ní publikovaných článků,⁹ máme k dispozici údaje o pečetí moravské šlechty pro cca 1. třetinu 15. století, vycházející z tří moravských landfrýdů z let 1412,¹⁰ 1421¹¹ a 1434.¹² Všechny pečeti – byť je V. Svěrák označuje v drtivé většině případů jako sekrety – jsou osobními hlavními pečetěmi.¹³ Dále je možno konstatovat, že autor ve výsledcích neodděluje pečeti vyšší šlechty od nižší a neza počítává pouze otisk nejstaršího typáře.

V. Svěrák zjistil na zmíněných třech landfrýdech pět pečetí zemských úředníků. Náplň pečetního pole se nikterak neliší od pečetí ostatní šlechty – jsou rovněž erbovní.¹⁴ U pečetí šlechticů, kteří nezastávali úřady, V. Svěrák dokládá toliko erbovní pečeti, přičemž převažují pečeti s pouhým štítem se znamením v pečetním poli – tzv. neúplné erby. Celkově pro všechny tři landfrýdy je počet tzv. neúplných erbů 70 (53,8 %) a tzv. úplných erbů (štíť se znamením, přílba, příkrývadla a klenot) 58 (44,6 %). Ostatní typy heraldické kompozice v pečetním poli jsou dva (srov. níže).¹⁵ Výraznou změnu v závislosti na postupujícím času zde patrně neprokážeme, neboť pro rok 1412 uvádí 22 pečetí (62,9 %) s tzv. neúplným erbem a 13 exemplářů (37,1 %) s tzv. erbem úplným. Pro rok 1421 a 1434 se čísla dosti vyrovnávají. U první z nich V. Svěrák dokládá 22 (48,9 %) tzv. neúplných erbů a 22 (48,9 %) tzv. úplných erbů, přičemž je ještě na jedné pečetí jako náplň pečetního pole znak na praporci. Pro rok 1434 disponuje s 26 (52,0 %) tzv. neúplnými erby, 23 (46,0 %) tzv. úplnými erby a jedním exemplářem pečetí s pouhým helmem a klenotem v pečetním poli.¹⁶ Snad lze tedy alespoň předpokládat – s postupem času – vyrovnávání počtu tzv. úplných a neúplných erbů.

⁸ Svěrák, V.: *Pečeti moravských landfrýdů*.

⁹ Svěrák, V.: *Pečeti*; resp. t ý ž: *Pečeti nejstarších*. Vzhledem k tomu, že články vycházejí ze závěrů diplomové práce V. Svěráka a jsou spíše stručnými výtahy z ní, budu zde citovat jeho diplomovou práci.

¹⁰ MZA Brno. A 1 Stavovské listiny, sg. 314.

¹¹ MZA Brno. A 1 Stavovské listiny, sg. 318.

¹² MZA Brno. A 1 Stavovské listiny, sg. 326.

¹³ Pouze pečeť Perchtolda z Lipé, nejvyššího maršálka českého království, přivěšenou k landfrýdu z roku 1434 označuje za úřední pečeť, ale to pouze díky uvedení titulu nejvyššího maršálka v legendě a o něco málo větší velikosti. U pečetí Jana z Bítova a z Cornštejna neuvádí pro pečeť žádné označení, byť i ta je svým charakterem jasně osobní hlavní. Svěrák, V.: *Pečeti moravských landfrýdů*, s. 79, resp. 81–82.

¹⁴ I jinak jsou s ostatními šlechtickými pečetěmi srovnatelné, jistou výjimku představuje již pouze zmíněná pečeť Perchtolda z Lipé. Ta je o něco málo větší a titul úřadu lze přečíst v opisu pečetí. Svěrák, V.: *Pečeti moravských landfrýdů*, s. 28–29.

¹⁵ Tamtéž, s. 29–31. Na procenta výsledky přepočítávám pro větší názornost u výsledků prací V. Svěráka i D. Golkové až nyní já. K procentnímu vyjádření sahám pouze u výsledků, kde je alespoň zastoupení deseti kusů pečetí, aby nedošlo ke zkreslení díky malým číslům.

¹⁶ Tamtéž, s. 30–31.

Pokud se jedná o celkové výsledky **typologie štítu, gotického štítu** je užito na 50 kusech pečeti (41,3 %), španělského na 56 kusech (46,3 %), soudečkový se objevuje v pečetním poli celkově ve 13 případech (10,7 %) a pouze po jednom exempláři je použito kolčího a terče.¹⁷ Předpokládám ovšem, že oba poslední typy štítu lze spojit v jeden, neboť kolčí štít je označován tradičně v heraldice jako terč.¹⁸

Zajímavá a logická je i proměna typologie štítu v závislosti na času. Vyplývá z ní jasná tendence poklesu používání gotického štítu, zatímco španělských štítů s postupujícím časem přibývá. U landfrýdu z roku 1412 se vyskytuje 26 kusů (78,8 %) pečeti s gotickým štítem, jedna pečeť se španělským a šest se soudečkovým. V roce 1421 poklesá zastoupení gotického štítu na pečetích šlechty na Moravě na 17 kusů (38,6 %), španělský přibývá na 24 (54,6 %), soudečkové jsou dva a kolčí jeden, aby u landfrýdní smlouvy z roku 1434 bylo gotických pouze sedm, španělských 31 (70,5 %), soudečkových pět a kolčí opět jeden.¹⁹

Naprostá většina příleb je kolčích, dvakrát je doložena kbelíková přílba.²⁰

Pro sklonek 15. století můžeme využít jednak závěry z práce D. Golkové,²¹ jednak pak mého výzkumu. Pokud jde o výsledky, k nimž dospěla D. Golková, je třeba konstatovat, že tyto zahrnují – podle ní – jak osobní hlavní pečeti, tak signety a sekrety, dále autorka neodděluje pečeti vyšší šlechty od nižší. Zjistila rovněž, že pečeti úředníků z řad šlechty se nikterak po stránce náplně pečetního pole neliší od pečeti ostatních šlechticů. Nadto do výsledků nezapočítává toliko nejstarší typář, ale mnohde i několik otisků stejného typáře současně.

Pokud jde o **typ pečetního obrazu** je celkově tzv. úplného erbu použito na 64 (57,7 %) pečetích, tzv. neúplného erbu na 44 (39,6 %) pečeti, štítu se znamením a helmem na jedné pečeti a na dvou pečetích nelze typ pečetního obrazu určit. V závislosti na postupujícím času, pak tzv. neúplných erbů je použito roku 1477 na osmi pečetích a 11 (57,9 %) pečeti má tzv. úplný erb. Pro rok 1478 se tzv. neúplný erb vyskytuje u 27 pečeti (42,2 %) a tzv. úplný u 37 pečeti (57,8 %). Konečně pro rok 1496 autorka dokládá devět tzv. neúplných erbů, 16 (57,1 %) tzv. úplných erbů, jeden štít se znamením a helmem bez klenotu a pečetní obraz na dvou pečetích se jí nepodařilo určit.²²

Pokud jde o typologii **štítů**, pak D. Golková doložila pět gotických, 93 (83,8 %) španělských, 10 (9,0 %) kolčích a tři se jí nepodařilo určit. Pro 70. léta 15. století

17 Tamtéž, s. 34–35. Do těchto počtů ale V. Svěrák nepočítá štíty z pečeti úředníků z řad šlechty. Zde alespoň podle katalogu v jeho práci je v roce 1412 doložen jeden gotický a v roce 1434 jeden gotický a dva španělské a roku 1421 jeden španělský. Srov. tamtéž, s. 78–81, č. 10–14.

18 Srov. k tomu např. K r e j č í k o v á , J. – K r e j č í k , T.: *Základy*, s. 32. Nebudu tedy v dalších poznátkách Svěrákovy práce od sebe oba rozlišovat.

19 S v ě r á k , V.: *Pečeti moravských landfrýdů*, s. 34–35.

20 Tamtéž, s. 33–34. V. Svěrák ale neuvádí typologii příleb u pečeti úředníků z řad šlechty.

21 G o l k o v á , D.: *Tři moravské landfrýdy*, kde zpracovala sfragistickou materii tří moravských landfrýdů, a to z let 1477 (AM Brna. SLMAL, č. 643), 1478 (MZA Brno. A 1 Stavovské listiny, sg. 394) a 1496 (MZA Brno. A 1 Stavovské listiny, sg. 589).

22 Tamtéž, s. 45–46.

u štítů dochází D. Golková k výsledku *74 španělských štítů (77,1 %), pět gotických a čtyři kolčí*. Jiný typ štítu se nevyskytuje. Pro léta 90. disponuje s menšími čísly. *Španělský štít* je zde zastoupen na *19 pečetích (67,9 %), kolčí na šesti a tři štíty* na pečetích *nebylo možno určit*. Tendence zvyšování podílu kolčích štítů a snižování španělských je evidentní. Na druhé straně Golkové výsledky poněkud znehodnocuje fakt, že si u některých štítů není jistá, zda jsou španělské či kolčí.²³

Pokud jde o *přilbu*, pak D. Golková uvádí u *všech helmů typ kolčí (93,1 % bez pečetí úředníků z řad šlechty, u nichž D. Golková typ helmu neuvádí)*, toliko u *jedné pečetě kbelíkový či hrncový*²⁴ a u třech pečetí se jí typ přilby nepodařilo určit.

Mohu-li nyní uvést výsledky, k nimž jsem dospěl ve výzkumu pro léta 1471–1526 já, pak se dostáváme k následujícím poznatkům.²⁵ Nejprve k celkovým souhrnným výsledkům. Budu v nich ale – pro lepší srovnání – odlišovat pečetí panských rodů a drobné šlechty.

Muži z řad vyšší šlechty (panských rodů) používali ve většině případů na svých **osobních hlavních pečetích** tzv. *úplného erbu*, a to konkrétně ve *107 případech (81,7 %)*. Tzv. *neúplný erb* použili tito šlechtici jen ve *24 případech (18,3 %)* všech pečetí. Oproti tomu u **osobních hlavních pečetí nižších šlechticů** nalzáme v *62 případech (55,9 %)* tzv. *úplný erb* a v *49 (44,1 %)* pouze tzv. *neúplný erb*. Jednoznačnou závislost na postupujícím času se mi nepodařilo prokázat, spíše zde rozhodovaly zvyklosti v jednotlivých šlechtických rodech.²⁶

Bezpochyby základní součástí každého erbu je **štít**. Jaká je tedy – na základě výzkumné sondy pro léta 1471–1526 – celková typologie štítů u **osobních hlavních pečetí členů panských rodů**? Početně nejvíce je zastoupen *kolčí štít na 95 pečetích (73,1 %)*. Následuje štít *španělský* na *28 pečetích (21,5 %)*. Další dva

23 Doslova píše: „*vlivem tohoto prohnutí se může zaměnit španělský štít s kolčím*.“ Tamtéž, s. 46.

24 Jedná se o pečeť Mikuláše z Doupova u landfrýdu z roku 1478. Tamtéž, s. 49, resp. v neustráňovaném katalogu č. 46.

25 Z rozsahových důvodů zde publikuji jen konečné přehledné číselné výsledky, ne vždy doplněné odkazem na konkrétní pečeť. Pokud by tento odkaz čtenáře zajímal, najde jej v doktorské práci. Rovněž tak z rozsahových důvodů zde nemohu publikovat závěry výzkumu pečetí jednotlivých panských rodů, ale pouze panského stavu celkově. Budu-li uvádět nějakou pečeť jako první doklad např. pro ten který typ štítu, pochopitelně tím mám na mysli první doklad v rámci mé sondy pro léta 1471–1526. Znovu připomínám, že do výsledků započítávám – v případě několika otisků jednoho pečetidla – pouze nejstarší exemplář.

26 Z výzkumu pro léta 1471–1526 se mi podařilo doložit výhradně užívání tzv. úplného erbu pro následující rody: z Boskovic, z Brníčka, z Dubé, z Krajku, z Kunštátu, z Lichtenburka, z Lichtenštejna, z Lipé, z Ludanic, z Miličína, z Pezinku, ze Sovince a z Vlašimi. Naopak pouze tzv. neúplného erbu používali páni z Doubravice, z Hradce, z Landštejna a z Valdštejna. Na pečetích pánů z Lomnice, Pernštejna, Šternberka, Vajtmile a Žerotína se pak objevují na osobních hlavních pečetích oba. U pánů z Žerotína ale vždy tradičně chybí na pečetí klenot. Přesto je započítávám do skupiny s tzv. úplnými erby. Srov. M a r á z , K.: *Pečeť na Moravě*, s. 85–87. Ani u pánů, kteří si nechali vyrýt na osobní hlavní pečeť tzv. úplný i neúplný erb ale nenajdeme absolutní závislost použití toho kterého na postupujícím času, i když se dá říci, že s postupující dobou byla u většiny rodů na jejich osobních hlavních pečetích spíše tendence užívat tzv. erb úplný.

typy štítů – *renesanční* a *gotický* – mají již výrazně menšinové zastoupení. *Renesanční štít* známe ze *tří* exemplářů všech pečeti a *gotický* ze *čtyř* kusů pečeti.

K zajímavým výsledkům dospějeme, když se pokusíme období let 1471–1526 rozdělit na menší časové periody, např. na desetiletí. V prvním desetiletí výzkumu (1471–1480) nalézáme *štít kolčí* na *pěti* pečetích, dále se na *čtyřech* pečetích objevuje *štít španělský* a na *jedné* zůstává v užívání ještě *gotický štít*. V následujícím decenniu (1481–1490) jsou poměry tyto – *kolčí štít* se objevil na 20 kusech pečeti (60,6 %), za ním početně následuje *španělský štít* v zastoupení na 11 pečetích (33,3 %) a stále ještě se používá i *gotický štít* na *dvou* exemplářích. V letech 1491–1500 počet *kolčích štítů* ještě stoupá a nalézáme je na 25 pečetích (73,6 %). Ostatní z předchozích dvaceti let nám známé štíty svým zastoupením znovu poklesly – *španělský* se vyskytuje na *sedmi* pečetích a *gotický* na *jediném* exempláři. Objevuje se však poprvé nový typ štítu – totiž *štít renesanční*, a to v *jediném* exempláři.²⁷ Bude ale trvat určitou dobu než na pečetích moravského panstva zdomácní. Totiž v letech 1501–1510 jej máme doložen opět jen na *jedné* osobní hlavní pečetí.²⁸ V tomto decenniu již není doložen štít *gotický*, takže ostatní štíty použité na osobních hlavních pečetích pánů náleží k typu *kolčímu* na 19 pečetích (76 %) a *španělskému* na *pěti* pečetích. V letech 1511–1520 početní zastoupení *kolčích štítů* dále vzrůstá a najdeme je na 22 pečetích (91,6 %). Do pečetního pole osobních hlavních pečeti moravských pánů nyní znovu na *jediném* exempláři přichází *renesanční štít* a až na zcela minoritní a symbolické zastoupení *končí svou éru španělský štít* svým *jediným exemplářem*. V posledních šesti letech výzkumu (1521–1526), v nichž máme ovšem bohužel k dispozici jen *čtyři* osobní hlavní pečeti moravských pánů, je na všech štít *kolčí*.

U *osobních hlavních pečeti nižších šlechticů* – podle výzkumné sondy pro období let 1471–1526 – je nejvíce zastoupen *štít kolčí*, a to na 49 pečetích (47,1 %), následuje *španělský štít* na 44 kusech pečeti (42,3 %). Ostatní typy štítu jsou již značně minoritní. U *renesančního štítu* jde o pouhých *sedm* kusů výskytu a *gotický štít* je znám toliko na *čtyřech* pečetích.

Proměna typologie štítů na osobních hlavních pečetích nižších šlechticů s postupujícím časem vypadá následovně. V prvním decenniu výzkumu (1471–1480) převládá *štít španělský* na 13 kusech pečeti (52 %), následován *štítem kolčím*, zastoupeným na 10 exemplářích pečeti (40 %). Vyskytuje se ještě *gotický štít* na *dvou* pečetích. V letech 1481–1490 se výsledky mnoho neliší – stále převládá *španělský štít* na 19 pečetích (63,3 %), co do počtu druhý nejčastější je *štít kolčí* s 10 kusy pečeti (33,3 %) a posledním typem štítu zastoupeným na jediné pečetí je *štít renesanční*.²⁹ V letech 1491–1500 jsou *španělský štít* i *štít kolčí* dochovány stejně na *třech* pečetích, na *jediném* exempláři pak nacházíme *štít renesanční*.

²⁷ Renesanční štít použil poprvé Ludvík z Vajtmile na pečetí u listiny z 21. června 1495. MZA Brno. E 17 Dominikáni Znojmo, sg. I J 9.

²⁸ Použil jej Jan z Doubravice na pečetí u listiny z 27. září 1511. MZA Brno. E 8 Cisterciáci Žďár, sg. A 144.

²⁹ Poprvé je renesanční štít doložen na osobní hlavní pečetí Matěje Vacka z Bezdíkova a Tupanova u listiny z 6. srpna 1485. MZA Brno. E 17 Dominikáni Znojmo, sg. I J 6.

Zásadní zlom ale přichází v následujícím decenniu – tedy v letech 1501–1510, kdy poprvé četností převažuje *kolčí štít*. Jeho počet stoupá na 12 kusů (63,2 %). Ještě se objevuje *španělský štít* – na *sedmi* pečetích. Jiný typ štítu opět doložen nemáme. V letech 1511–1520 známe 11 (58 %) *kolčích štítů*. Znovu ubylo *španělských štítů*, jejichž počet poklesl na pouhé *dva* kusy. Snad poněkud překvapivě se jako minoritní vyskytuje znovu *štít gotický* (máme k dispozici *dva* doklady).³⁰ A objevuje se rovněž štít *renesanční* na *čtyřech* kusech pečetích. Posledních šest sledovaných let (1521–1526) zahrnuje toliko štíty *kolčí* a *renesanční*, přičemž *kolčí* je zastoupen *tříkrát* a *renesanční* pouze na *jediném* exempláři.

Pochopitelně zajímat nás budou také **přilby a jejich typologie**. Na **osobních hlavních pečetích moravských pánů** – kde se v letech 1471–1526 vyskytuje tzv. úplný erb – najdeme na 72 pečetích (78,3 %) *kolčí přilby* a na 19 exemplářích (20,6 %) *přilby turnajové*. Menšinová je *kbelíková přilba*, kterou nalezneme na *jediné pečetě*.

Zajímavé bude sledovat změnu typologie přileb v přímé závislosti na času. Pro léta 1471–1480 máme *čtyři kolčí přilby* a *jednu kbelíkovou*. Pro následující desetiletí (1481–1490) jsou pak počty tyto – *20 kolčích helmů* (90,9 %) a *dvě turnajové*. Takové rozvrstvení zůstává na osobních hlavních pečetích panských moravských rodů prakticky po následujících 20 let. V letech 1491–1500 nalézáme *kolčích přileb* 16 kusů (88,9 %) a *turnajové dvě*, o deset let později je pak zastoupení těchto dvou typů 19 kusů (90,5 %) ku *dvěma* exemplářům ve prospěch *kolčích přileb*. Poněkud jiná čísla získáme pro dekádu 1511–1520. Zde nalézáme *kolčí přilby* na 10 (47,6 %) a *turnajové* již na 11 (52,4 %) pečetích. Pro posledních šest let výzkumu (1521–1526) máme doloženy pouhé *čtyři* přilby, z čehož jsou *tři kolčí* a *jedna turnajová*.

Dále z výzkumu vyplývá, že se na 18 přilbách (19,4 %), použitých na *osobních hlavních pečetích* moravského panstva, **vyskytuje helmovní korunka**. Na 75 (80,6 %) pak korunka *není*. Helmovní korunka se nikdy neobjevuje na přilbě *kbelíkové*. U *kolčích přileb* máme helmovní korunku na *osmi* kusech, kdežto na plných 64 (88,9 %) *není*. U *turnajových přileb* je na *osmi* helmovní korunka doložena a na 11 (57,9 %) *nikoli*.³¹ I zde s postupující dobou přibývá korunek, byť je nárůst mírný.

Mnohem jednodušší situace jsme svědky u **přileb**, vyskytujících se v letech 1471–1526 u **osobních hlavních pečetích nižších šlechticů**. *Veškeré* (57 kusů) tyto *přilby* jsou totiž *kolčí*. Helmovní korunka se na žádné z přileb nižších šlechticů *nevyskytuje*. Zřejmě i takto – tedy především nepoužitím turnajové přilby na pečetích nižších šlechticů – dávaly panské rody najevo svou převahu a postavení ve společnosti na Moravě na konci středověku a počátku novověku, kde – oproti Čechám – měly podstatně větší vliv.³²

30 Může se ale jednat o otisky starších typářů.

31 Další dvě helmovní korunky se nacházejí na osobních hlavních pečetích, u nichž nelze určit typ helmu.

32 Přibližně dvacet moravských panských starožitných rodů ovládalo po celé 15. století zemský sněm, zemský soud a zemské úřady. Ty se dokonce často nazývaly panský soud místo zemský soud a panské právo místo zemské právo. K situaci srov. např. V á l k a , Josef:

Pozornost jsem věnoval také **signetům**. Těch se však pochopitelně – oproti osobním hlavním pečetím – dochovalo výrazně méně, což jistě plyne i z jejich funkce. Tzv. úplného erbu je užito u signetů moravských pánů ve dvou případech, kdežto u 10 (83,3 %) exemplářů jsme svědky tzv. neúplného erbu. U pečeti Pertolta z Lipé se objevují dva španělské štíty, které drží v ruce antropomorfní štítonoš (honosný kus). Zda se jedná o anděla však pro papírovou clonu na pečetě není možno určit.³³ Na signetech nižších šlechticů se nikdy nevyskytuje tzv. úplný erb.

Pokud jde **typologii štítů na signetech moravských pánů** pro léta 1471–1526, dostaneme následující výsledky. Na třech kusech je u moravského panstva zastoupen štít španělský, pak následuje kolčí (dvě pečeti) a renesanční (jedna pečeť) a gotický (jedna pečeť).

V letech 1471–1480 je zastoupen štít španělský se dvěma kusy, gotický s jedním exemplářem. V následujícím desetiletí (1481–1490) je doloženo po jednom španělském štítu a jednom kolčím. V letech 1491–1500 neznáme žádný signet moravských pánů. V dekádě 1501–1510 máme toliko jeden renesanční štít³⁴ a v letech 1511–1520 najdeme jedenkrát kolčí štít. Pro poslední léta výzkumu (1521–1526) se mi nepodařilo žádný signet moravského pána nalézt.

U **signetů nižších šlechticů** je z typů štítů nejvíce zastoupen štít kolčí (pět exemplářů). Další dva – španělský a renesanční – následují každý se dvěma kusy. Pokud bychom sledovali zastoupení štítů po desetiletích, pak v letech 1491–1500 je používán pouze štít kolčí. Nutno ovšem poznamenat, že máme v tomto období k dispozici pouze jeden exemplář signetní pečeti. V následujícím decenniu (1501–1510) nalézáme štíty kolčí a renesanční³⁵ – každý jedenkrát. Stejný výsledek dostaneme i v letech 1511–1520. V posledních šesti letech výzkumu je stejnou měrou (každý po dvou exemplářích) použit štít kolčí a španělský.³⁶

Přestože se u šlechtických signetů na Moravě v letech 1471–1526 jedná o malá čísla, zřejmě i zde je možno předpokládat vývojovou tendenci od gotických k renesančním štítům.

Pokud se u **signetů moravských pánů** vůbec vyskytuje **přilba (dvě pečeti)**, pak je po jednom exempláři turnajová a kbelíková. Kbelíková se objevuje v desetiletí 1471–1480 a turnajová v dekádě 1481–1490. Na turnajové přilbě je doložena helmovní korunka.³⁷ Na signetech nižších šlechticů se nikdy neobjevuje tzv. úplný erb a tudíž se na nich nevyskytují přilby.

Dějiny Moravy I. Středověká Morava. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. sv. 5. Brno 1991, s. 168.

33 Jedná se o listinu z 28. října 1477. MZA Brno. A 1 Stavovské listiny, sg. 393.

34 Poprvé použil renesanční štít Hynek z Ludanic na signetu u listiny z 27. června 1504. ZA Opava, SOKA Olomouc. AM Olomouce, i. č. 420, p. č. 486.

35 Poprvé použil renesanční štít Michal z Podmanína na signetu u listiny z 27. června 1504. ZA Opava, SOKA Olomouc. AM Olomouc, i. č. 420, p. č. 486.

36 Je ovšem pravděpodobné, že se jedná o otisky staršího typáře.

37 Jedná se signet Lipolta z Krajku a na Cornštejně z 25. ledna 1489. MZA Brno. A 1 Stavovské listiny; sg. 551.

Lze zakončit konstatováním, že pečeť šlechticů, jakož i pečeť obecně, je médiem, které velmi citlivě reaguje na aktuální dobové trendy a změny (jaké např. představuje proměna typologie štítů a přileb), a to mnohem lépe, než některé konzervativnější prameny heraldiky. Navíc se jedná o prostředek s právní závazností. V tom všem spočívá nesporně význam sfragistické materie jako pramene pro heraldiku.

Z konkrétních závěrů uvedme jen ty nejdůležitější. V obou skupinách šlechty nacházíme pouze erbovní typ pečetního obrazu, přičemž převládá tzv. úplný erb nad tzv. neúplným. Situace je na osobních hlavních pečetích jednotlivých šlechtických rodů dosti odlišná, je však možno říci, že s postupujícím časem u většiny z nich roste počet tzv. erbů úplných.

U štítů na osobních hlavních pečetích výsledky potvrdily předpokládaný vývoj od gotického přes španělský ke kolčímu a renesančnímu. Zajímavé je ale porovnání situace u osobních hlavních pečetí pánů a nižších šlechticů. U nižších šlechticů dochází totiž k výraznému zlomu po roce 1500, kdy prudce klesá zastoupení do té doby dominantního španělského štítu a nyní převládá štít kolčí, zatímco na pečetích vyšší šlechty na Moravě převažuje kolčí štít již od 70. let 15. století. Naopak na osobních hlavních pečetích drobných šlechticů zastoupení španělského štítu ještě v 80. letech 15. století roste.

Signetů se nám nedochovalo mnoho, ale i zde můžeme vidět vývoj od gotického štítu k renesančnímu, který je u obou skupin šlechticů zřejmě poměrně vyrovnaný. V tomto případě nelze vyvozovat přehnané závěry, neboť množství dochovaných signetů je opravdu malé. Za zmínku zde stojí ještě signet Pertolta z Lipé, který použil na své pečetě honosný kus – štítonoše.

Dominance panstva ve společnosti na Moravě velmi dobře odráží rovněž typologie přileb a užívání helmovních korunek. Zatímco páni na svých osobních hlavních pečetích používali od 70. let 15. století převážně kolčích helmů, ale po roce 1510 se otáčí poměr ve prospěch turnajových, nižší šlechtici zůstali vždy pouze u přílby kolčí. Navíc – oproti pánům – žádný z drobných šlechticů nepoužil na své pečetě v heraldické kompozici helmovní korunku. Heraldický výzkum sfragistických pramenů nám tak poskytl velmi cenné poznatky i pro situaci v moravské společnosti 15. a první čtvrtiny 16. století.

Do budoucna by jistě bylo pro heraldiku potřebné rozšířit výzkum na delší období a pokusit se najít i další exempláře pečetí šlechticů. Žádoucí by rovněž bylo obrátit pozornost i na pečetě členů jednotlivých rodů a konfrontovat výsledky nejen s pečetěmi jejich ženských protějšků, ale i šlechticů v ostatních zemích.³⁸ Cenné by pak jistě bylo srovnání s heraldickou náplní dalších našich heraldických památek a pramenů.

³⁸ První pokus jsem učinil v doktorandské práci a předběžně se zdá, že v obou těchto záležitostech jsou srovnatelné. Vycházím přitom z nečetné literatury i pečetních atlasů, které k dané věci existují. Srov. k tomu M a r á z , K.: *Pečeť na Moravě*, s. 173–178.

**ZU DEN MÖGLICHKEITEN DES NUTZENS DER SIEGEL
ALS EINE QUELLE FÜR HERALDIK AM BEISPIEL DER SIEGEL
DES MITTELALTERLICHEN ADELS IN MÄHREN
IM 15. JAHRHUNDERT UND IM ERSTEN VIERTEL
DES 16. JAHRHUNDERTS.
DIE SIEGEL DER ADELIGEN**

Unsere Heraldik hat noch nicht genug die zeitliche Entwicklung der Umwandlungen der Bestandteile von Wappen aufgenommen. In diesem Bereich ist eine von den wichtigsten Quellen gerade das Siegel. So ist es besonders beim Adel, wo der Wappentyp des Siegelbildes eindeutig vorherrscht.

Der Beitrag versucht – auf dem Grund der Forschung der Siegel von dem Adel in Mähren im 15. Jahrhundert und im ersten Viertel des 16. Jahrhunderts – die ersten Ergebnisse in diesem Bereich näher zu bringen. Es ist aber notwendig festzustellen, dass es wegen der großen Menge an Siegeln der Adelligen, in der Zeitspanne, die die Forschung abdeckt, möglich war, nur die Methode der gut gewählten Sonden in das spragistischen Material zu benutzen.

Bei den Schilden an den persönlichen Hauptsiegeln haben die Ergebnisse der Forschung die vorausgesetzte Entwicklung vom gotischen über den spanischen Schild bis zum Stechschild bestätigt. Sehr interessant ist aber die Vergleichung der Situation bei den Herrn und bei niedrigen Adelligen. Bei den niedrigen Adelligen ist es zu einem ausdrücklichen Bruch nach dem Jahr 1500 gekommen, wo die Vertretung des bis dieser Zeit sehr dominanten spanischen Schildes stark sinkt. Nach dem Jahr 1500 hat der Stechschild vorgeherrscht, während am Beispiel der Siegel des höheren Adels in Mähren ist dieses der Fall schon seit den 70-er Jahren des 15. Jahrhunderts.

Die Dominanz der Herrn in Mähren hat sich auch in der Anwendung der Helme gezeigt. Während die Herrn an ihren persönlichen Hauptsiegeln bis 70-er Jahre des 15. Jahrhunderts meistens die Stechhelme benutzt haben, hat sich nach dem Jahre 1510 hat sich die Einstellung der Helmtypen zum Nutzen der Spangenhelme verändert. Die niederen Adelligen sind immer nur bei der Stechhelmen geblieben.

Die oben geschriebene Ergebnisse stammen aus persönlichen Hauptsiegeln ab, weil ziemlich wenige Signete sind erhalten geblieben.

